

Platform Bodembeheer bijeenkomst 27 januari 2026

Verbinden van bodem en klimaatadaptatie in beleid en in klimaatstresstesten (Deel 3 van het drieluik van bodem en klimaatadaptatie)

Locatie: Saxion hogeschool, Deventer

Aanwezig: ca. 35 personen

De gastheer van de bijeenkomst Geert Roovers van het lectoraat bodem en ondergrond begint met een introductie over het werk van het lectoraat bodem en ondergrond en de locatie van de bijeenkomst. Het lectoraat doet onderzoek waarbij gekeken wordt naar bodem en ondergrond in de ruimte. Daarbij kan gedacht worden aan onder meer de energietransitie, klimaat, erfgoed, et cetera. Hierbij combineren ze de ruimtelijke, governance en data blik op de betreffende onderwerpen. Het lectoraat bodem en ondergrond is betrokken bij onderzoek naar bijvoorbeeld de Romeinse limes, droogte in steden, en het gebruik van data voor bodem. Daarnaast bevindt het Saxion in Deventer zich op een nazorglocatie, wat deze plek extra toepasselijk maakt voor een bijeenkomst van Platform Bodembeheer (PBB).

Na de introductie door Geert Roovers is het woord aan Marco Vergeer als kernteamlid van het PBB. Marco geeft een overzicht van wat het afgelopen themajaar heeft opgebracht, en waar de link tussen bodem en klimaatadaptatie zit. Het thema klimaatadaptatie is gekozen omdat de link tussen bodem en klimaatadaptatie een impuls verdient. Dit idee is gestoeld op dat op het Bodem Breed Symposium 2025 klimaatadaptatie een onderbelicht thema was. Bovendien sluit klimaatadaptatie goed aan op het voorgaande thema, gezonde bodems. In het themajaar gezonde bodems is gesproken over de inzet van de gezonde bodem op verschillende domeinen. Kunnen we de gezonde bodem en het kijken naar het bodemsysteem als geheel ook relateren aan klimaatadaptatie? Net als bij gezonde bodems is het doel van de bijeenkomsten over klimaatadaptatie en bodem te kijken hoe de link tussen bodem en klimaatadaptatie in het landelijk beleid komt, hoe we de link tussen klimaatadaptatie en bodem in beeld brengen, en hoe we de terminologie en inhoud omtrent klimaatadaptatie en bodem uniformiseren.

Tijdens de eerste bijeenkomst van dit themajaar is geconstateerd dat er op dit moment lang niet altijd een bodemexpert aan tafel zit bij risicodialogen. Vaak wordt de bodem als probleem gezien, maar de bodem is ook een oplossing voor klimaatadaptatie. De bodem is geen bijzaak, maar een volwaardige deelnemer. In die zin moeten we de bodem als stakeholder zijn bij klimaatafwegingen. Om de rol van de bodem voor klimaatadaptatie en het systeemdenken over de bodem sterker naar voren te brengen is ambassadeurschap nodig. Hiervoor moeten we mensen samenbrengen en ons focussen op slim omgaan met bodem en ondergrond.

In de tweede bijeenkomst, op Wereldbodemdag, is gezocht naar de missing links. Tijdens de bijeenkomst kwam als eerste missing link naar voren dat er al aardig wat programma's en acties zijn omtrent bodem, maar dat we de verankering missen die water wel heeft. Bodem wordt nog niet als een integraal onderdeel van klimaatadaptatie gezien. De tweede missing link is dat we breder moeten leren kijken dan naar alleen bodemkwaliteit. De bodem vormt een integraal systeem, waarbij een gezonde bodem een krachtig instrument kan zijn om doelen op het gebied van

klimaatadaptatie te bereiken. Er is een sterker narratief nodig voor de bodem, waarbij een brug geslagen moet worden tussen experts. De derde missing link is het bewustzijn in de samenleving. Op dit moment staan mensen vaak niet stil bij de bodem. We moeten de bodem integreren in het openbare gesprek.

Er gebeurt op dit moment al veel omtrent klimaatadaptatie:

- Dit jaar is er een herziening van de nationale adaptatie strategie, hierin komt bodem nog niet sterk naar voren. Ook moeten we nadenken over in hoeverre adaptatie nog functioneel is, en in welke situaties we over moeten op transformatie. Welk landgebruik is passend onder invloed van klimaatverandering? De wetenschappelijke adviesraad adviseert twee concepten: ruimtelijke adaptatie en transformatie. Vooral de laatste is een stevige en vraagt een stevige herbezinning op het land- en bodemgebruik in een gebied.
- Het actieprogramma klimaatadaptatie natuur. Dit programma focust zich op hoe we de natuur kunnen gebruiken om klimaatadaptatie aan te pakken. Hierin komt het bodemsysteem al iets meer naar voren met een blik op gezonde bodems.
- De klimaateffectatlas vergroot het inzicht in de effecten van klimaatverandering, en hoe je daar als overheid, (netwerk)organisatie en burger mee om kan gaan.
- Groene klimaat adaptieve gebouwde omgeving. Focust op hoe we meer groen introduceren in bebouwde gebieden, en hoe passen we al die klimaat adaptieve maatregelen in, in bebouwd gebied?

Binnenkort vindt er een nieuwe ronde stresstesten plaats. In deze stresstesten wordt in kaart gebracht waar de zwakke schakels zitten in een gebied (droogte, wateroverlast, overstroming, hitte), en waar we welke maatregelen nu kunnen nemen. Deze nieuwe ronde stresstesten geven een mooie ingang om de rol van de bodem in klimaatadaptatie nadrukkelijker op tafel te leggen.

Presentatie integratie van bodem, grondwater, en klimaatdata voor een betere aanpak van klimaatadaptatie.

Henk Koster, Frank van Berkum, Arjen Koekoek, en Peter Rood nemen het woord over om te vertellen over hun pilot Bodem, data en klimaatadaptatie. De pilot is een samenwerking tussen de partijen Grondwaterbeheer 't Gooi, SIKB, en Climate Adaptation Services. Deze partijen zijn samengekomen met de visie om bodem, grondwater en klimaatadaptatie sterker met elkaar te verbinden. In de ideale situatie leidt dit tot een model waarin bodem, grondwater, en klimaatdata integraal gemodelleerd kunnen worden in de tijd. In samenwerking met betrokken waterschappen, gemeentes, en de provincie hebben ze stakeholderconsultaties gehouden.

De basisgedachte achter het project is enerzijds dat er al veel gegevens zijn in het Gooi met betrekking tot bodem en grondwater, en dat deze gegevens relevant zijn voor klimaatadaptatie. Anderzijds kan het klimaatadaptatie werkveld leren van het bodemwerkveld op het gebied van standaardisatie en uitwisseling van data.

Belangrijke bevindingen uit het project zijn dat er voor stresstesten nu nog niet in beeld is wat het belang van grondwater is bij bijvoorbeeld droogte en wateroverlast. Met grondwater en bodeminformatie kan meer inzicht vergaard worden in waar problemen ontstaan of waar risico's zijn bij wateroverlast (uitspoeling verontreinigingen). De link tussen klimaat en bodem wordt vaak pas duidelijk wanneer er zich problemen voordoen. Zo was er tijdens de natte winter van 23/24 veel

grondwateroverlast in Hilversum Oost, doordat de grondwaterspiegel een meter hoger stond. Bij nader inzien is Hilversum Oost dus minder geschikt voor het opslaan van een wateroverschot. De pilot heeft belangrijke knelpunten naar voren gebracht. Zo blijkt dat er landelijk nog weinig informatie is met betrekking tot de link tussen bodem en grondwaterdata, en klimaatadaptatie. De bodemmonitoringsrichtlijn biedt mogelijk uitkomst, waarbij interessante gegevens over relevante parameters kunnen worden opgenomen in de monitoring. Ook regionaal is de data verspreid. Voor een goed beeld van de gevolgen van grondwaterextremen is het van belang om samen te werken met verschillende partijen die betrokken zijn bij (grond)water in het gebied.

Panel

Aan het panel namen Pieter den Besten, Peter Rood, Margo Meeuwissen, en Geert Roovers deel. Het panel werd geleid door Marissa van de Wijngaard-Frambach van het kernteam PBB.

Pieter den Besten: Tot 2009 was Pieter actief in de bodemwereld, en dan met name op het gebied van bodemsanering en de waterbodem. Hij heeft veel onderzoek gedaan naar de risico's van bodemverontreiniging. Hierna heeft hij de overstap gemaakt naar de Rijksoverheid, waar hij zich heeft beziggehouden met gebiedsontwikkeling en het deltaprogramma. Pieter den Besten is op dit moment programmamanager van het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie (DPRA). Het DPRA is een interbestuurlijk programma met een stapsgewijze aanpak om klimaatadaptatie "mainstream" te maken in al het handelen. Het doel van het DPRA is een klimaatbestendige ruimtelijke inrichting van Nederland in 2050. Hierbij wordt onder meer gekeken naar meekoppelkansen, wat er juridisch geregeld moet worden, en wat je doet bij calamiteiten. De eerste cyclus stresstesten in het kader van het DPRA vond ca. 5 jaar terug plaats. De tweede cyclus loopt nu. In de tweede cyclus wordt er meer focus gelegd op de dialoog, met vragen zoals: wat is klimaatbestendig? Benutten we het natuurlijk systeem wel op de juiste manier (i.p.v. technische maatregelen)? Moeten we ook transformeren in plaats van almaar faciliteren?

Peter Rood: Peter Rood is sinds 10 jaar ZZP'er. Hij houdt zich veel bezig met gebiedsgericht grondwater, onder meer in het Gooi en in Utrecht. Hij kijkt hierbij naar bodem en grondwaterkwaliteit in de breedte.

Margo Meeuwissen: Margo Meeuwissen werkt bij klimaatverbond Nederland en heeft een eigen bedrijf. Het klimaatverbond is de wegbereider voor klimaatmitigatie (met onder andere CO2 beprijzing), maar er komt ook steeds meer aandacht voor adaptatie. Margo Meeuwissen heeft veel voor waterschappen gewerkt, en is betrokken bij de MER, waardoor zij veel ruimtelijke plannen van gemeentes voor hun toekomst langs ziet komen. Het klimaatverbond kan een rol spelen bij de cultuurverandering en de kijk op water en bodem. Water moet altijd gezien worden in de context van het systeem, en dus ook met bodem.

Geert Roovers: naast het lectoraat bodem en ondergrond, werkt Geert Roovers parttime bij Antea. Vanuit zijn werk bij Antea is hij dicht betrokken bij ministeries, de MER, en de Nota ruimte en diepe ondergrond.

Het panel trapt af met de vraag welke eigenschappen van de bodem nou echt belangrijk zijn voor klimaatadaptatie. Margo merkt op dat het bij bodem vaak gaat over verontreiniging, maar wat nu mist is juist de blik op hoe de bodem zich ontwikkelt onder invloed van klimaatverandering, ook als we nu besluiten weinig te doen. Bodem groeit over duizenden jaren, wij hebben zelf de bodemvorming afgeremd. Geert vult aan dat we meer moeten kijken naar de bodem in de stad. Vaak weten we niet goed waar de bodem in de stad uit bestaat, en is deze bodem antropogeen. Waar

praten we dan over als we het hebben over een klimaatadaptief bodemsysteem in de stad? Pieter stelt dat we moeten kijken naar verdichting, afdichting, en bodemdaling. Deze drie punten zijn sterk gerelateerd aan klimaatverandering. Klimaatverandering in steden is complex. We gaan er tegenaan lopen dat de huidige groenvoorziening niet goed is ingesteld op droogte. Peter vult aan dat in Utrecht bomen heel erg in zijn. Er is ruimte voor de boomwortels nodig, terwijl de ondergrond ook vol zit met kabels, WKO-installaties, en leidingen. Er moet afgewogen worden wat voorrang heeft en wat samen kan in de ondergrond. Vanuit het publiek wordt opgemerkt dat bomen vervangen een bovengrondse oplossing is, maar dat we ook moeten kijken naar bodem vervangen. In de stad bestaat de ondergrond vaak alleen uit zand. Het is dan ook logisch dat bomen moeite hebben met overleven.

Vanuit het publiek komt de vraag wat nou eigenlijk bodem is, en waar we het over hebben als we over bodem praten? Pieter geeft aan dat we het moeten hebben over het systeem bodem en ondergrond (en dus niet alleen de bovenste 20 cm bodem), ook omdat dit beter aansluit op het watersysteem. Vanuit Margo en het publiek wordt dit aangevuld met de opmerking dat veel bovengrondse maatregelen voor klimaat veel dieper gaan dan de bovenste centimeters. Een WKO-installatie gaat bijvoorbeeld veel dieper, waarbij ook lagen tussen verschillende aquifers worden doorboort. Geert stelt dat we moeten oppassen voor de discussie over de definitie van wat bodem is. Dit verstoort namelijk de discussie die gevoerd moet worden: namelijk over het bodem-watersysteem zien als één geheel.

De volgende vraag is welke nieuwe kennis nodig is voor het implementeren van het systeemdenken over bodem. Geert merkt op dat de ontbrekende kennis ligt bij hoe bijvoorbeeld een ontwerper of gebiedsontwikkelaar precies werkt, en hoe we het verhaal van het bodem-watersysteem kunnen vertalen naar iets wat aansluit bij hun belevingswereld. Pieter vult aan dat er een centrale doelstelling nodig is. Nu ligt de focus vaak op korte termijn functioneren, maar we moeten ook kijken naar of de oplossingen die we nu bedenken over 100 jaar ook nog werken. Margo stelt dat het hiervoor belangrijk is om ook te zorgen dat de mensen die de modellen maken weten of de informatie klopt en of de resultaten in lijn zijn met de werkelijkheid. De resultaten kunnen we dan vertalen naar een kaart over het water-bodemsysteem die begrijpelijk is voor onder meer ontwerpers. Het zal de taak van de bodem en waterwereld zijn om naar de ontwerpers toe te gaan, zij komen niet naar ons. Het is dan ook onze taak om hun taal te spreken. Vanuit het publiek wordt opgemerkt dat sommige plekken waar nu gebouwd wordt niet goed passen binnen de langetermijnvisie vanuit water en bodem, maar dat dit sociaaleconomisch wel heel interessant kan zijn, dat is ook een belangrijke afweging om te maken. Margo reageert dat die afweging belangrijk is, maar dat in een gebied bouwen waar snel wateroverlast ontstaat erg duur is (vanwege het grote aantal inrichtingsmaatregelen en de mogelijk vervroegde afschrijving van huizen) en ook slecht voor de gezondheid. Deze lange termijn-afwegingen delven vaak het onderspit.

Marissa stelt dat er op het ministerie al verbinding wordt gezocht tussen verschillende vakgebieden. Hoe gaat dat proces in zijn werk? Pieter reageert dat er bij het DPRA steeds meer wordt gekeken naar het sociale systeem en de maatschappelijke impact van klimaatverandering. In wijken die kwetsbaarder zijn voor de gevolgen van klimaatverandering wonen bijvoorbeeld vaker mensen die economisch minder middelen en minder toegang tot informatie hebben. Ook moeten we beter kijken naar de lange termijn kosten. In gebieden met bodemdaling moet bijvoorbeeld elke 30 jaar de

infrastructuur worden vervangen, wie betaalt dat? Vanuit het publiek wordt opgemerkt dat we hierbij ook tegen de politiek aanlopen. Een regering zit er hooguit 4 jaar, waardoor het minder aantrekkelijk is om te investeren in langdurige programma's die over meerdere kabinetten heengaan. Pieter reageert dat we vanuit het Rijk die lange termijnvisie wel mogen verwachten, en dat het Rijk de signalen over klimaatverandering serieus neemt en ook oppakt. Peter vult aan dat er op dit moment genoeg gemeentes doorgaan met water en bodem sturend, ook al heeft het Rijk dat principe afgezwakt. De modellen die nu gemaakt worden van de bodem en ondergrond, worden ook echt gebruikt. De voornaamste uitdaging is nog dat de bodemexpert en de ontwerper elkaar niet goed begrijpen. Margo stelt dat we over het algemeen het gesprek voeren op inrichtingsniveau, maar dat we als bodem- en waterexperts juist aan tafel moeten zitten in de planningsfase.

Vanuit het publiek komt de vraag of we bij klimaatadaptatie en de lange termijnvisie ook wordt gekeken naar bestaande locaties waar al problemen spelen als gevolg van klimaatverandering. Pieter reageert dat het complex is om bestaande locaties met problemen mee te nemen, omdat je geen mensen wil stigmatiseren. Waarom mensen op een bepaalde plek wonen is immers ook cultureel bepaald. Vanuit water en bodem sturend wordt gesteld dat we rekening moeten houden met het waterbergend vermogen, welke kosten er zijn, en wie die kosten dragen.

Een volgende vraag vanuit het publiek stipt aan dat we het tot nu toe vooral over de bebouwde omgeving en klimaatadaptatie hebben gehad, maar dat het landelijk gebied een veel groter landoppervlak beslaat. Hoe zit het daar eigenlijk met klimaatadaptatie? Pieter reageert dat ook in landelijk gebied al stappen worden genomen. Zo worden in Noord-Brabant sloten gedempt om de waterafvoer te verlagen. Vanuit het publiek wordt aangevuld dat er ook een adaptatieprogramma is voor de landbouw, waarbij ook de bodem is betrokken. Margo stelt dat in het landelijk gebied de focus tot nu toe voornamelijk op landbouw heeft gelegen. De discussie over bijvoorbeeld het verhogen van de grondwaterstand in landelijk gebied en de gevolgen daarvan voor landbouw, woningen, en bedrijven, is pas net langzaam op gang aan het komen. Bij het gesprek over hoe we omgaan met water in landelijk gebied moeten mensen van hun eigen eilandje afkomen. Vanuit het publiek wordt een voorbeeld van het veenweidegebied in het Groene Hart aangedragen. In het Groene Hart is al ervaring opgedaan met alle experts en belanghebbenden aan tafel zetten. Het gevolg van het samenbrengen van de belanghebbenden is dat er keuzes gemaakt kunnen worden.

Interactieve sessie

Na het panel gingen de deelnemers uiteen in 4 groepen om te bespreken hoe we concreet de link kunnen leggen tussen belangrijke opgaven voor klimaatadaptatie en de bodem. Iedere groep had een ander thema, te weten: droogte, hitte, wateroverlast, en overstroming. Middels een poster met de volgende vragen werden deelnemers geleid:

1. Welke eigenschappen van de bodem zijn van belang voor deze klimaatadaptatie opgave en waarom?
2. Wat gebeurt er als de bodem niet specifiek meegenomen wordt bij het aanpakken van deze opgave?
3. Welke data hebben we hiervoor nodig?
4. Hoe verwacht je dat de expert klimaatadaptatie naar het bodemperspectief kijkt met betrekking tot deze opgave?
5. Hoe kunnen we de klimaatexpert overtuigen?

Droogte

Belangrijke eigenschappen van de bodem met betrekking tot de klimaatadaptatie opgave omtrent droogte zijn: hoogteligging, hoeveelheid verharding, verdichting, vegetatie, capillaire werking, waterdoorlatendheid, de grondwaterstand, en sponswerking. Het risico wanneer bodem niet meegenomen wordt bij de opgave omtrent droogte is dat de landbouw minder oplevert en dat funderingen van gebouwen kunnen verslechteren. Ook is er een extra risico voor de bodemkwaliteit, omdat bijvoorbeeld nutriënten meer uitspoelen als ze niet zijn opgenomen door vegetatie. Belangrijke data die we nodig hebben om de bodem mee te nemen bij kwesties rondom droogte zijn onder andere gegevens over de vegetatie, en de hoeveelheid organisch stof in de bodem. Veel van deze informatie is al lokaal beschikbaar bij bijvoorbeeld groenbeheerders of laboratoria. Er moet een balans opgemaakt worden tussen enerzijds grove landelijke informatie om het algemeen beeld te schetsen, en verfijnde lokale informatie. Nieuwe gegevens in bijvoorbeeld steden kunnen opgehaald worden met remote sensing, of in samenwerking met scholen. Om bodem meer betrokken te krijgen bij de droogte opgave moeten we vanuit droogte proberen te praten in plaats vanuit bodem. Ook is het van belang om te investeren in het netwerk, zodat de afhankelijkheid van de ene enthousiaste expert klimaatadaptatie afneemt, en om een positief verhaal te creëren waar gesproken wordt over de successen bij adaptatie aan droogte waar het bodemperspectief is meegenomen.

Hitte

Belangrijke eigenschappen van de bodem met betrekking tot de klimaatadaptatie opgave omtrent hitte zijn bodemtype (zand vs klei), waterbergingsvermogen, afdekking, en de evapotranspiratie. Het is belangrijk om te kijken naar zowel bodemgezondheid, als de gezondheid van vegetatie. Wanneer er bij de opgave rondom hitte niet voldoende rekening gehouden wordt met de bodem kan dat leiden tot het opwarmen van grondwater, drinkwaterleidingen, en gevolgen voor het bodemleven. Bovendien kan een ongezonde bodem zorgen voor meer hitte, omdat een verdichte bodem die slecht water doorlaat en minder vruchtbaar is ook zorgt voor minder verkoeling. Ook kan het bijdragen aan de toename van bijvoorbeeld airco's voor verkoeling. Veel data die we nodig hebben om bodem mee te nemen bij hitteadaptatie is er al. Hierbij kan gedacht worden aan de hoeveelheid afdekking van de bodem, de (kwaliteit van) vegetatie, en het actuele warmtebeeld. Een van de uitdagingen voor het meenemen van bodem bij hitteadaptatie is dat bouwwetgeving en stedenbouwers vaak leidend zijn bij de inrichting van de omgeving en daarbij ook de bodem. Om te zorgen dat bodem meer in de spotlight staat bij hitteadaptatie moeten we aanhaken bij de planfase voor de ruimtelijke inrichting, om onnodige bodemafdichting te voorkomen, en dat groenontwerpers rekening houden met het bodem en watersysteem.

Overstroming

Belangrijke eigenschappen van de bodem die relevant zijn voor de adaptatieopgave rondom overstromingen zijn de infiltratiecapaciteit, erosiebestendigheid en de bodemopbouw. Hierbij is het van belang om te kijken waar ruimte is voor wateropslag, om te voorkomen dat infiltratie op de ene plek, mogelijk leidt tot wateroverlast op de andere plek. Bij overstromingen is er een risico op uitspoeling van verontreinigen naar het grondwater en sterfte van bodemleven. Daarom is het belangrijk om het bodemperspectief mee te nemen bij adaptatie bij overstromingen. Water op de ene plek is niet even ontwrichtend als water op een andere plek. Bij de databehoeftte is het belangrijk om Nederland breed te kijken waar plek is voor water vanuit zee en rivier. Hiervoor moeten we

lokale kennis benutten en koppelen. De bodem-inclusieve aanpak voor adaptatie met betrekking tot overstromingen vereist een grote ruimtelijke blik. Dit kan als ingewikkeld worden ervaren. Denken vanuit technische oplossingen is vaak makkelijker. Om de klimaatexpert te overtuigen zullen we moeten kijken naar het water- en bodemsysteem als geheel, en de nauwe verbondenheid tussen water en bodem benadrukken. Hoe langer water blijft staan, hoe ontwrichtender de overstroming. Bodem en grondwaterdata is hiervoor van belang.

Wateroverlast

Deelnemers vinden dat achter het woord een gedachte zit: 'Wateroverlast = water op een plek waar we het niet willen hebben'. Het gaat vaak uit van de maakbaarheid van de fysieke leefomgeving. De deelnemers gooien het liever over een andere boeg: uitgaan van de natuurlijke werking van het (levende) bodemsysteem. Het is een (één) systeem dat water bergt en afvoert. Dan is het belangrijk om belemmeringen weg te nemen die de natuurlijke werking van de bodem frustreren. Daarmee kom je uit op enkele cruciale factoren die relevant zijn voor de adaptatieopgave rondom wateroverlast, zoals: verdichting en verharding van de bodem.

Wanneer de bodem en haar natuurlijke werking niet wordt meegenomen bij kwesties rondom wateroverlast komt de toekomstbestendigheid in het geding, omdat we dan pleisters zullen moeten plakken met technische oplossingen. Dat vraagt (ook) om ver vooruit te kijken en niet alleen toe te zien op de wensen van het 'nu'.

Belangrijke data die we nodig hebben om adaptatie voor wateroverlast en bodem te koppelen is onder andere hoeveel water er op ons afkomt en waar dit water dan specifiek terecht komt. Denk aan zeespiegelstijging en voorkeursstroomrichtingen van grondwater. Het is ook belangrijk om gebiedsspecifieke meetnetten mee te nemen om trends te bepalen. Om het belang van bodem voor klimaatadaptatie rondom wateroverlast te benadrukken moeten we benadrukken dat bodem, water, en klimaatadaptatie één verhaal en één systeem zijn en onderdeel van hetzelfde levende ecosysteem.

Afronding

Na de vier terugkoppelingen is het tijd voor de afronding. Daarbij wordt aangegeven dat de opbrengst van drie bijeenkomsten terecht komt in een werksessie op het Bodem Breed Symposium (16 april te Utrecht).

Ook wordt de actie benoemd dat in de online omgeving van klimaatadaptatienederland.nl, in de daar te vinden ervaringen-pagina van de handreiking dialoog, een samenvatting komt te staan van relevante bodemaspecten die in klimaatadaptatie-dialogen meegenomen zouden moeten worden.